

יוסף קליין

האות וי"ו וחילופיה בראשי פסוקים בתנ"ך: תופעה לשונית אקראית או תבנית בעלת משמעות?

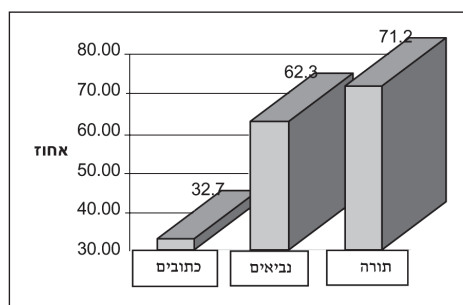
71.2% מפסוקי התורה פותחים באות וי"ו. התבוננות בחומש מראה ירידה עקיבה בשכיחות האות וי"ו בתחילת פסוקים מ-84.1% בספר בראשית וכלה ב-46.5% בספר דברים. נדון הסבר לשוני הקושר בין מופע וי"ו בראשי משפטים, לבין סגנון הטקסט, וכן הסבר הקושר תופעה זו במשמעות סימבולית של אותיות הא"ב בתנ"ך כולו. התזה הנדונה היא ששתי המתודות מקנות יחדיו הסבר ממצה יותר לתופעה מאשר כל אחת מהן בנפרד.

התפלגות אותיות בראשי פסוקים במקרא

התנ"ך מחולק ל-23,204 פסוקים בגרסת הכתר.¹ ישנה ירידה הדרגתית באחוז הפסוקים המתחילים בוי"ו החל מהתורה וכלה בכתובים,² כמתואר בתרשים 1.

תרשים 1

אחוז יחסי של פסוקים המתחילים בוי"ו

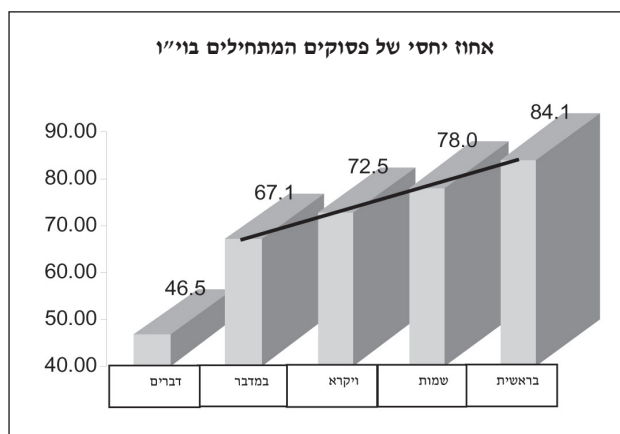
1 תנ"ך, מהדורת כתר ירושלים. במסורה הנפוצה המספר הוא 2303 ובאחד מקטעי הגניזה 2306. ראה סקירה מורחבת של החלוקה לפסוקים: י' עופר, המסורה הבבלית לתורה – עקרונותיה ודרכיה, ירושלים תשס"א, עמ' 186-167.

2 השכיחות בנביאים האחרונים דומה לכתובים ושונה מבנביאים הראשונים.

יוסף קליין

תופעה לשונית דומה מצויה בתורה המחולקת ל-5845 פסוקים. 4162 מתוכם פותחים באות וי"ו ואילו 1683 מתחילים באותיות אחרות. ניכרת ירידה באחוז היחסי של פסוקים המתחילים בו"ו, החל מבראשית וכלה בדברים, ראה תרשים 2.

תרשים 2

בדיקה של הקשר בין סדר הספרים (1-4) בחומשים בראשית ועד במדבר, לבין האחוז היחסי של הפסוקים המתחילים בו"ו בכל ספר מגלה קו מגמה (Trend line) עקיב כמעט לחלוטין בשכיחות הווי"ו. קו ישר לחלוטין מאופיין ב- $R^2=1$. הקו בתרשים קרוב לכך $R^2=0.999$.³ ירידה גדולה במיוחד מצויה בספר דברים וזו תידון בהמשך המאמר. בדיקה של התפלגות אותיות אחרות בראשי פסוקים מוליכה לתוצאות אקראיות. שאלת פשרה של שכיחות הפתיחה באות וי"ו בראשי פסוקים היא נשוא דיוננו.

גישות בחז"ל ובמחקר באשר לסדר ספרי המקרא וחלוקתם לפסוקים

שמות הספרים בראשית, שמות, ויקרא, במדבר ודברים מוזכרים לראשונה בתלמוד הירושלמי.⁴ חלוקת התורה לפסוקים אינה מתועדת בטקסט המקראי הקדום. לדעת הרמב"ן⁵ הכתיבה הייתה רציפה, ללא רווח בין התיבות, ומכאן שלא הכילה חלוקה לפסוקים. לשיטתו, אופן קריאת

3 הקו הישר ניכר לעין ללא חישוב סטטיסטי. ה- R^2 מובא כארגומנט מלווה בלבד, לאור דעות שונות באשר ללגיטימציה בחישוב רגרסיה עם משתנה סידורי (Order), שאינו אינטרוול.

4 תלמוד ירושלמי, מסכת סנהדרין פרק י', הלכה א.

5 ר' משה בן נחמן (רמב"ן), הקדמה לפירוש התורה.

האות וי"ו וחילופיה בראשי פסוקים בתנ"ך

הטקסט נמסר למשה בעל פה ורישמו כתיבות נפרדות נעשה בשלב מאוחר יותר, על ידי עזרא ובית דינו. במגילות הגנוזות שנתגלו במדבר יהודה, בקטעי המקרא, שזמנם נע בין המאה הראשונה לפנה"ס לאמצע המאה הראשונה לסה"נ, לא נמצא רווח או כל סימן אחר המפריד בין פסוק אחד למשנהו.⁶ המשנה מציינת את החלוקה לפסוקים.⁷ רב, משלהי תקופת התנאים וראשית דור האמוראים, מייחס את החלוקה למעמד הר סיני⁸ ומציין שבימי שיבת ציון הוקנתה החלוקה לציבור הרחב.⁹

מספר פסוקי התורה שנוי במחלוקת. התלמוד הבבלי דפוס ראשון (וניציה ר"פ) מונה 8888 פסוקים,¹⁰ ש"ס וילנה 5888 פסוקים,¹¹ שו"ת הגאונים¹² 5884 והמספר המקובל על פי המסורה 5845.¹³ התלמוד הבבלי במסכת קידושין ל ע"א מציין פסוק מסוים שהדעות לגביו חלוקות בכבל ובארץ ישראל, אם הוא פסוק אחד או שמחולק לשלושה פסוקים. ארנד¹⁴ משער שהמחלוקת לא תוחמה לפסוק אחד בלבד והתייחסה לנוספים, אף שהדבר לא תועד בתלמוד.

המשמעות של אותיות וי"ו בראשי פסוקים בחז"ל ובמחקר

חוקרי כתבים עתיקים ובכללם התנ"ך, מסתייגים מייחוס משמעות אותנטית לטקסטים מועתקים, לנוכח שיבושים מקריים ומגמתיים בהעברתם מדור לדור. מעתיקים החליפו לעתים מילים בלתי ידועות בביטויים מוכרים וצמצמו מונוטוניות של טקסט באמצעות החלפת ביטויים חוזרים בנרדפים.¹⁵ ראיות לאי-הלימה בין הנוסח המקורי של המקרא למוכר היום, עולות מהבדלים מועטים במסורת המקרא בקרב העדות השונות¹⁶ ומפער בין נוסח הקריאה והכתיבה (קרי

6 י' ידן, המגילות הגנוזות ממדבר יהודה, ירושלים תשי"ח, עמ' 204.

7 מסכת מגילה פרק ד, משנה ד: "הקורא לא יפחת משלושה פסוקים".

8 תלמוד בבלי, מגילה כב ע"א, תענית כו ע"ב: "כל פסוקא דלא פסקיה משה...".

9 תלמוד בבלי, מגילה ג ע"א, נדרים לו ע"ב; תלמוד ירושלמי, מגילה פרק ד, הלכה א.

10 תלמוד בבלי, קדושין ל ע"א.

11 תלמוד בבלי, מסכת קדושין, שם.

12 א' הרב, תשובות הגאונים, סי' ג. רב האי גאון נשאל על הבדלים במקורות השונים במניין פסוקי התורה והנ"ך והשיב ששמע מפי חכמים הראשונים שהברייתא מתייחסת לספר תורה שמצאו בירושלים (מסכת סופרים ו, ד; ספרי דברים פיסקא שנו) שהיה משונה בכתב ובמניין פסוקיו. ראה גם ר' יהודה הלוי עפשטיין, מנחת יהודה, וורשא תרל"ז.

13 ידידיה שלמה מנורצי, מנחת שי, תק"ב, ויקרא ח, ח: "כי כפי החשבון הנמסר בכל החומשין עולה פסוקי התורה 5845". יש מסורות לחלוקה שונה של פסוקים: מ' ברויאר, כתר ארם צובה והנוסח המקובל של המקרא, ירושלים תשל"ז; י' עופר, המסורה הבבלית לתורה – עקרונותיה ודרכיה, לעיל הערה 1, וראה פירוט המסורות להלן בהערה 30.

14 א' ארנד, "הסימנים של מנייני הפסוקים שבפרשות התורה", ספר היוכל לרב מרדכי ברויאר, א, ירושלים תשנ"ב, עמ' 157-172.

15 י' זליגמן, "מחקרים בתולדות נוסח המקרא", תרביץ כה (תשט"ז), עמ' 118-139; מ' כהן, "האידיאה בדבר קדושת הנוסח לאותיותיו וביקורת הטכסט", בתוך: א' סימון (עורך), המקרא ואנחנו, תל אביב 1987.

16 מצויים תשעה הבדלים בנוסח החומש בעדות השונות. י' עופר, "ספרות המסורה של דורנו", המעיין לה (תשנ"ה), עמ' 9-14.

יוסף קליין

וכתיב).¹⁷ ראייה נוספת מובאת מזיהוי שונה של האות האמצעית והתיבה האמצעית במקרא, בנוסח שהיה מצוי בימי התלמוד ובנוסח התורה שבידינו. טיעון אחרון זה נדחה בספרות המאוחרת.¹⁸ יצוין שגרסאות המקרא אינן חלוקות באשר לאותיות בראשי הפסוקים שהם נשוא דיוננו.

השינוי העקיב בשכיחות אות הוי"ו בראשי פסוקים בחומש, אינו קשור בהתפתחות הדרגתית של השפה, לנוכח התרחשות השינוי בתקופה קצרה בת ארבעים שנה מיציאת מצרים ועד סיום ספר דברים. התיאור המקראי של מסע ישראל במדבר, אינו מלמד על גורמים שהיו עשויים לחולל שינוי בשפה בפרק זמן זה. יתירה מזאת, אחוז תחיליות הפסוקים בוי"ו בדברים (46.5%), נמוך מזה שבנביאים (62.3%). אחוז הפסוקים עם תחילית וי"ו בספרים במדבר ודברים, גבוה אף מזה שבמקצת ספרי הכתובים.

עצם שכיחותה הגבוהה של וי"ו בראשי משפטים, בשונה מהנוהג המקובל כיום, עשויה להיות מוסכרת במימרה התלמודית "לשון תורה לעצמה ולשון חכמים לעצמן"¹⁹ ובתפקיד הרבגוני של האות התורם לשכיחותה הגבוהה. ר' יונה אבן-ג'נאח²⁰ מונה שלושים ושישה תפקידים בעברית לוי"ו השימוש, ר' שמואל בר' אלחנן יעקב ארקיוולטי²¹ צמצם את המספר לעשרים ושניים והרד"ק²² לשלושה עשר. תפקידי הוי"ו בלשון המקרא נדונים גם על ידי חוקרים בתקופה מאוחרת²³ ומירסקי²⁴ מדגיש חשיבותה ומלין על הגייתה המשובשת "אבל הוי"ו זה הקול שהדיבור העברי

17 ר' דוד קמחי בהקדמה לספר יהושע; ר' מנחם המאירי, קרית ספר, איזמיר תרכ"ג, בהקדמה א ע"א ובפירושו למסכת נדרים דף לו. ראה גם ש"ז הבלין, "הכרעה על פי רוב או על פי ייחוס: פרק בדרכי הברור של הנוסח בתורה ובספרי חז"ל", מאה שערים, תשס"א, עמ' 241-265; מ' ברויאר, "מסורת הכתיב ומסורת הקריאה", עיוני מקרא ופרשנות, ז (תשס"ה), עמ' 25-32.

18 התלמוד הבבלי במסכת קידושין ל ע"א מציין את האות וי"ו במילה גחון (ויקרא יא, מד) כאמצעית באותיות התורה והמילים "דרש דרש" (ויקרא י, טז) כתיבות האמצעיות. הדבר אינו כך בנוסח המקרא המצוי בידינו. המסקנה באשר למילים ולאותיות האמצעיות אינה הכרחית, שכן האות וי"ו במילה "גחון" חריגה בגודלה והינה האמצעית בין האותיות החריגות בגודלן שלפניה ולאחריה. המילים "דרש דרש" מהוות אמצע המילים הכפולות במקרא. ראה ר' פנחס זלמן סג"ל, אהבת תורה, תרס"ה וריון על אודות קדמוניות האותיות המשובשות וייחוסן למשה מסיני: מ' כשר, "האם האותיות המשובשות הם מסיני, או 'תיקון סופרים'?", תורה שלמה, כרך כט, עמ' קלג-קלו, כרך כח, עמ' רפז-רפח. מאמר מסכם על אודות אותיות אמצעיות במקרא: ע' מרצבך (תש"ס). חציין של תיבות, דף שבועי לפרשת שמיני, מס' 334, אוניברסיטת בר אילן, הפקולטה למדעי היהדות.

19 בבלי, עבודה זרה, נח ע"ב; חולין קלז ע"ב. אבן עזרא, קהלת, ה, מציין: "לשון מקרא לחוד ולשון תלמוד לחוד".

20 ר' יונה אבן ג'נאח, הרקמה. תירגם ר' שמואל אבן תיבון, ההדיר מיכאל וילנסקי, ברלין תרפ"ט, ירושלים תשכ"ד, שער ו אותיות התוספת (שימוש), עמ' סג-עא, הערה 5, בעמ' עא.

21 ר' שמואל בר' אלחנן יעקב ארקיוולטי, וינציה שס"ב, פרק ב.

22 ר' דוד קמחי, מכלול, מהדורת יצחק ריטנברג, ליק תרכ"ב, מד-מו. וראה בהרחבה: מנשה רפאל להמן, "עיונים ברו" הפרוש", סיני, פה, עמ' 204-214.

23 י' אור, "ו"ו הבררה במקרא ובמשנה", בלשנות עברית, כז (תשמ"ט), עמ' 5-12; ש' אברמסקי, "הוי"ו במקרא כנושאת הוראות מנוגדות", קובץ הציונות הדתית, תשס"ב, עמ' 261-267.

24 א' מירסקי, "על כ"ב אותיות האל"ף ביי"ת", הדאר (תשל"ה), עמ' 514-516.

האות וי"ו וחילופיה בראשי פסוקים בתנ"ך

נשען עליו יותר ממה שהוא נשען על קול אחר. זה הקול שהם צריכים לו והפועל צריך לו, שיש לדקדוק צורך בו. בו פסוק פותח את דבריו ופרשה פותחת את דבריה. זו האות שהזוהר בראש פרשת ויקרא אומר עליה שהיא אות אמת. וי"ו זו שקולה היה מהלך על פני כל לשון – קולה נעשה שתוקי ואינו נשמע בלשון העברית".

תורת הלשון קושרת בין הסגנון הלשוני, לבין שכיחות הוי"ו בטקסט. לכך מכוון הרד"ק:

מנהג הלשון לכתוב במקומו וי"ו שלא להוסיף ולחבר דבר אל דבר כמו ויהי ביום השלישי, וישא אברהם את עיניו, ואלה בני צבעון, ואיה וענה, ותשב תמר, נדרם ורכב וסוס, והדומים להם. וכבר כתבנו בספר מכלל אשר חברנו, כי יש לפרשם לתוספת עם חסרון מעט לפי עניין כל אחד מהם לפי דרך המקרא, ומלת ויהי תמצא בהתחלת הדברים ואף בראשית הספרים כמו זה, וכן ויהי אחרי מות יהושע, ויהי איש אחד מן הרמתיים, ויהי בשלשים שנה, ויהי בימי שפוט השופטים, ויהי בימי אחשורוש, וכן ווין אחרי בראשי הספרים...²⁵

הדרך המקובלת במקרא לתאר רצף אירועים שנעשו בעבר היא בוי"ו ההיפוך²⁶ כמו "ויעקב נתן לחם ונזיד עדשים ויאכל וישת ויקם וילך ויבז" (בראשית כה, לד). מסיבה זו הוי"ו תדירה בראשי משפטים המתארים רצף סיפורי. בטקסט חסר רצף פנימי, כגון צווים בלתי תלויים ופרקי שירה, אין סיבה לשכיחות רבה של צורה לשונית זו (צורת "ויקטול") ולכן צפויה הופעה מעטה של וי"ו. בהתאם לכך, הירידה בשכיחות פסוקים עם תחילית וי"ו מחלקו הראשון של החומש לסופו, עשויה להיות מוסברת במעבר מסגנון עלילתי רציף בתיאור בריאת העולם וראשית עם ישראל, לפרקי ציווי בלתי רציפים בספרים האחרונים.²⁷ בד בבד אין סיבה לצפות לירידה עקיבה כל כך בפרופורציה בין הסגנונות השונים מספר בראשית ועד במדבר והממצאים בתרשים מס' 2 מראים קו מגמה (Trend line) עקיב ביותר ($R^2=0.9992$)²⁸ שההסתברות לקבלתו האקראית נמוכה מאוד. חלוקת עשרת הדברות בפרשת יתרו לעשרה פסוקים לפי החלוקה הנהוגה בטעם עליון,²⁹ מעלה את ה- $R^2=0.9996$. ישנם נוסחים נוספים של חלוקה לפסוקים,³⁰ ברם אלה אינם מעלים את השונות המוסברת.

25 ר' דוד קמחי, יהושע א, א.

26 הסבר לשוני: הדרך המקובלת בלשון המקרא לתאר רצף אירועים שהתרחשו בעבר היא באמצעות צורת "ויקטול", היינו שימוש בפעל עם וי"ו ההיפוך.

27 תורת הלשון אינה מקנה הסבר הגותי לשינוי ההדרגתי בסגנון המקרא, אלא מתמקדת בטיעון ששינוי הסגנונות מתבטא גם בשכיחות הוי"ו. תוכנו של ספר דברים מתאים לכאורה יותר לכתיבה תיאורית רציפה בהשוואה לספר ויקרא. בפועל דווקא תורת הכהנים מכילה אחוז יחסי גבוה יותר של ראשי פסוקים הפותחים בוי"ו.

28 ראה הערה 3 לעיל.

29 ראה מ' ברויאר, "חלוקת עשרת הדיברות לפסוקים ולדיברות", בתוך ב"צ סגל (עורך), עשרת הדיברות בראי הדורות, ירושלים תשמ"ו, עמ' 223-254; מ' ברויאר, כתר ארם צובה והנוסח המקובל של המקרא, ירושלים תשל"ז.

30 בנוסח תימן, עשרת הדברות בפרשת יתרו וכן בואתחנן נקראים בטעם עליון המחלק את הפסוקים לפי מספר הדברות. הטעם העליון נהג במדינתחאי והתחתון במערבא (ארץ ישראל). לפי מסורה אחת שני הציוויים הראשונים

יוסף קליין

הסבר הטקסט המקראי באמצעות חוקי הלשון בלבד מעורר קושי, גם משום שהחוק מניח סדר ועקיבות טקסטואלית, בעוד לשון המקרא היא לעתים בלתי עקיבה. לדוגמה, תחיליות הפסוקים בשמות לה, יא-יט הן בחלקן בוי"ו ואחרות בלעדיה: "את המשכן את אהליו... את הארץ ואת בדיו... את השלחן ואת בדיו... ואת מנרת המאור... ואת מזבח הקטורת... את מזבח העלה... את קלעי החצר... את יתדת המשכן...". על אלו נוספות אותיות יתירות וחסרות וכן חוסר אחידות בטקסטים מקבילים כמו עשרת הדברות בשמות ובדברים.³¹ הראב"ע³² אכן סבור שבשפה המקראית אין הקפדה על עקיבות השימוש באות וי"ו בראשי פסוקים ואין לחפש הסבר לקיומה או השמטתה:

אמר השם: אבני שהם (שמות כה, ז), ומשה אמר: ואבני שהם (שמות לה, ט). וכאלה רבים, ושניהם נכונים, כי הכתוב בלא וי"ו אחז דרך קצרה, ולא יזיק, גם הכתוב בוי"ו לא יזיק, בעבור שהוסיף לבאר. והנה הוי"ו שהיא נראית במבטא הפה, אין אדם מבקש לו טעם למה נגרע, ולמה נכתב, ולמה נוסף, כי זה וזה נכון, והנה על הנראה שיבוטא בו לא יבקש עליו בכתב טעם...

ברוח דומה כותב הרשב"א "שאינן הכתובים שומרים המלות רק הכוונות וזה יקרה אפילו בגופי התורה גם בעשרת הדברות קרה כן, ולא הקפידה התורה רק בשמירת העניינים".³³ הסבר זה אינו מטיל אור על השינוי העקיב בשכיחות האות וי"ו במקרא ומותיר את המתבונן בחומש בתהייה

"אנכי ה' אלקיך" ו"לא יהיה לך" מאוחדים לפסוק אחד, שכן מפי הגבורה נאמרו. יש מסורות חלוקות בהקשר לפסוקים נוספים, וחלוקה לשניים של פסוק שבתוכו יש פרשה פתוחה, כגון בראשית לה, כב: "ויהי בשכן ישראל בארץ ההוא וילך ראובן וישכב את בלהה פילגש אביו וישמע ישראל פ [סימן פרשה פתוחה] ויהיו בני יעקב שנים עשר"; במדבר כו, א: "ויהי אחר המגפה פ [סימן פרשה פתוחה] ויאמר ה' אל משה ואל אלעזר בן אהרן הכהן לאמר". בבלי, קדושין ל ע"א ונדרים לח ע"א מחלק את הפסוק שלהלן לשלושה פסוקים, בהתאם למסורת בארץ ישראל: "ויאמר ה' אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם כך יאמינו לעולם ויגד משה את דברי העם אל ה'". התלמוד הירושלמי במסכת שבועות פ"ג, ג, לד ובבבב"ב פ"ג, ג, לז, מציין שפסוקי במדבר, לו, ח-ט "וכל בת ירשת נחלה" ו"לא תסב נחלה ממטה אל מטה" נאמרו בדבור אחד וראה הרחבה בנושא זה במאמר ע"צ מלמד, "זכור ושומר בדבור אחד נאמרו", בתוך ב"צ סגל, לעיל הערה 29, עמ' 147-164.

31 דוגמאות נוספות: א – הניסוח "ואתה תדבר אל בני ישראל אך את שבתתי תשמרו" (שמות לה, יג) אינו הכרח לשוני. ניתן להשמיט תחילית הוי"ו "ו(אתה תדבר", בדומה לפסוקים "אתה תדבר את כל אשר אצוך..." (שמות ז, ב), "אתה עבר היום את גבול מואב..." (דברים ב, יח). ב – הניסוח "ששת ימים תעשה מעשיך" (שם כג, יב) אינו הכרחי. ניתן להוסיף תחילית וי"ו "וששת ימים", בדומה ל"ושש שנים תזרע את ארצך ואספת את תבואתה" (שם כג, י). ג – הניסוח "ושמרו בני ישראל את השבת לדרתם" (שמות לא, טז), ניתן להחלפה ב"שמרו את השבת לעשות את השבת לדרתם...", ללא וי"ו, במשקל "חזקו ואמצו" (דברים לא, ו) ולאור תקדים הפסוק "שמור את יום השבת לקדשו" שהוא ללא תחילית וי"ו.

32 ר' אברהם בן עזרא בפירושו הארוך, שמות כ, א.

33 שו"ת הרשב"א חלק א סי' יב. ראה גם רשב"ם, בראשית כה, יב, ד"ה עולים ויורדים: "לפי הפשט אין לדקדק במה שהקדים עולים ליורדים, שכן דרך ארץ להזכיר עלייה קודם ירידה".

האות וי"ו וחילופיה בראשי פסוקים בתנ"ך

לנוכח הברלים גדולים בין טקסטים מקבילים כגון עשרת הדברים.³⁴ ולמראה ההיסק התלמודי המושתת על דרשות יתירות וחסרות ובלעדיו לא ייכון.

הסבר לשוני בלבדי לשכיחות הפוחתת של תחיליות וי"ו מעורר קושי מסיבה נוספת. מההיבט הלשוני צפוי כי באותם מקומות שהוי"ו מרובה בראשי פסוקים, היא תהיה שכיחה גם בראשי תיבות נוספות. דרך המקרא לתאר אירועים רצופים על ידי צורת "ויקטול",³⁵ ללא תיחומה לראשי פסוקים בלבד. בדיקה של הטקסט מראה קשר חלקי בלבד בין שכיחות הוי"ו בראשי פסוקים לבין ראשי מילים אחרות. בספרים שמות וויקרא ניכר תהליך מקביל של ירידה עקיבה בשכיחות הוי"ו בראשי פסוקים ובשכיחות הממוצעת בראשי מילים נוספות. בספר במדבר, לעומת זאת, אין הלימה בין שתי השכיחות. בספר דברים המגמות אף מנוגדות ושכיחות הוי"ו יורדת בראשי פסוקים ועולה בראשי המילים האחרות.

השאיפה להסביר את התופעה הנדונה באמצעות חוקי הלשון בלבד מעוררת קושי גם משום שהמתודה הלשונית משווה בין פסוקים השווים בתנאים הלשוניים לחלוטין. היא נמנעת, על פי רוב, מהשוואה של ספרים שלמים המכילים אוסף של סגנונות. דיון במגמה טקסטואלית הקשורה באוסף סגנונות ובהשוואה של ספרים שלמים מחייב אפוא להיעזר במתודות נוספות.

המתודה הסימבולית

ניתן היה להניח לפתחו של הקורא את התופעה הנדונה ולעוררו לחפש לה משמעות, אלא שראוי להדגיש כי איתור הפתרון מחייב מודעות למסרים ערכיים הגלומים בטקסט המקראי והמשפיעים על דרך כתיבתו. המקרא עצמו מעיד שאותיות מסוימות נקבעו בו כדי להביע משמעות רעיונית סימבולית ולא מסיבה לשונית.³⁶ תנאים ואמוראים קיבלו במסורת מדור דור שבמקרא כלולות מילים ואותיות יתירות מבחינה תחבירית ולשונית, שתכליתן העברת מסרים עיוניים והלכתיים. השפה המקראית אינה ערוץ תקשורת טכני הניתן להחלפה בערוץ אחר כתרגום משפה לשפה. מילותיה טעונות במשמעות סמלית המעצימה את המסר הנישא באמצעותן.

ספרות המדרש דנה בתופעת האות וי"ו בראשי פסוקים. הפסיקתא זוטרתא³⁷ בפרשת וישב כותב: "כי הפרשה כולה התחלת הפסוקים בוי"ו חוץ משמונה פסוקים... למה, כנגד המילה שנתנה לשמונה, שכל הפרשה סיפורים של ווי"ם ווי היה במכירת יוסף, ווי במיתת אשת יהודה

34 הנוסח בשמות כ, יג-יד "לא תרצח לא תנאף לא תגנב לא תענה ברעך עד שקר לא תחמד בית רעך לא תחמוד אשת רעך..."; בדברים ה, יז-יח "לא תרצח ולא תנאף ולא תגנב ולא תענה ברעך עד שוא ולא תחמד אשת רעך ולא תתאוה בית רעך...". בשני המקורות מצויים הברלים מילוליים רחבים במצוות השבת ובמקומות נוספים.

35 ראה הסבר המושג בהערה 26.

36 בראשית יז, ה; יז, טו; במדבר יג, טז. שינוי השמות מצביע על זיקה בין הטקסט לבין עומק משמעותו.

37 פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית, פרשת וישב, פרק מ"ה ולא זכר. המדרש מונה שמונה פסוקים ללא וי"ו בראשם וסימנם אל"ה א"ב ככ"ב וקשה שהרי מצוי פסוק תשיעי: בר' לט, כג והפסיקתא לאו מילתא זוטרתא היא וייתכן שאינו מונה אותו על שום מקבילתו עם וי"ו בראשו בבר' לט, ג, וצ"ע.

יוסף קליין

ובניו, ווי באשת פוטיפרע, ווי בבית האסורים, ווי לסריסי פרעה, חוץ משמנה פסוקים שאמרנו למעלה, שזכתה אסנת בת פוטיפרע להזדווג למולים, כיוצא בדבר ויהי בימי שפוט השופטים (רות א, א), כולן ווי"ן חוץ מח' פסוקים שבספר רות, שנזדווגה רות עם בועז ויצא ממנה מלכות, שנאמר הוא אבי ישי אבי דוד (שם ד, יז). "מדרש זוטא"³⁸ נוקט בסגנון דומה בזיקה למגילת רות "אמר רבי חייא בר אבא כל ראשי פסוקים [של רות] וויין חוץ משמונה פסוקים מפני שדבקה (לברית) שניתנה לשמונה ומפני זה כל ראשי פסוקין וויין כלומר (אוי) [ואבוין] לדור שגבוריו (ידודין) [ירודין]".

התבוננות במדרשים מוליכה לארבע מסקנות. ראשית, שמחבריהם סבורים שהשכיחות היחסית של פסוקים הפותחים בוי"ו הינה מכוונת ולא אקראית. שנית, שקיימת התייחסות לוי"ו בזיקה לספרים בשלמותם ולא לפרקים ספציפיים בתוכם. שלישית, שהם קושרים את התופעות במסר הגותי הטמון בהן ואינם כורכים אותן בחוקי הלשון, כאות חיבור, חילוק והיפוך. מסקנה רביעית היא שהמדרשים מהווים מענה פרטיקולרי לאירועים המתועדים בשני המקורות, אך אין בהם הסבר לשכיחות תחיליות פסוקים בספרים אחרים. לדידם של בעלי המדרש, כותב הטקסט עשה שימוש מושכל בארגון התחביר בתבנית שהיא בעלת משמעות מורכבת; המסר ועומקו.

המשמעות הסימבולית של האות וי"ו נדונה על ידי רבנו בחיי על התורה, סידור הרוקח והראי"ה קוק.³⁹ רבנו בחיי והראי"ה קוק מציינים שהאות מסמלת המשכיות, חיבור ואיחוד של נותן התורה ומקבליה. הרוקח דן בשכיחותה הגבוהה בתחילת ספר בראשית והיעדרה בתהילים פרק לד. בעלי התוספות⁴⁰ דנים בכך בזיקה לראשי פסוקים בעשרת הדברות וגם ר' משה קורדובירו דן בכך.⁴¹ הסימבוליקה של אותיות התורה נדונה על ידי ר' מיוחס בן אליהו⁴² בהקדמתו לספר בראשית, המציין שהשימוש במקרא בטקסט עם מילים ואותיות חריגות, כתחליף לשפה המושתתת על כללי לשון עקיבים, נועד להעביר מסר מורכב:

דע לך בני, המעיין בספרי החכמים הקדושים עליהם השלום, שרוב פעמים תמצא בפירושם: "הרי זה מקרא קצר" ... וכן תמצא: "הרי זה מקרא מסורס" ... וכן: "הרי זו מקרא מקוצץ" ... וכן תמצא ווי"ן יתרון וחסרין... ה"א יתר... "הרי אלה מקראות יתרות" ... וידוע ומפורסם הוא אפילו לקטנים שבישראל, שאם ידבר אחד ממנו בלשונו כדברים האלה יהיה ללעג וקלס בינינו, ואם כן [כיצד: י"ק] דברה תורתנו הנתונה מפי אדון העולם ברוך הוא ע"י עבדיו הנביאים הקדושים והטהורים בלשונות הללו? אך דע והבן, כי

38 מדרש זוטא, רות, פרשה ב ד"ה ויאמר בועז. ראה נוסח דומה בילקוט שמעוני, סימן תרח, ד"ה ותאמרנה הנשים אל וכן פירוש סידור הרוקח בתהילים "לדוד בשנותו" כותב "נעלם ו' בראשי פסוקים על שם ו' מאות שהלכו עמו...".

39 ר' אלעזר מוורמייזא, סדור הרוקח, תהילים פרק לד, "לדוד בשנותו", הרב אברהם יצחק הכהן קוק, ראש מלין, ירושלים תשמ"ה.

40 תוספות השלם: אוצר פירושי בעלי התוספות על תורה נביאים וכתובים, ירושלים, חלק ט שמות: תרומה-תצווה, פרק כב, פס' מ.

41 ר' משה קורדובירו, דרישות בעניני המלאכים, בתוך ראובן מרגליות, מלאכי עליון, ירושלים תש"ה.

42 המאה הארבע עשרה.

האות וי"ו וחילופיה בראשי פסוקים בתנ"ך

הבורא ית' נתן התורה ונביאים והכתובים לנו ע"י עבדיו הנביאים, והם מתבארים בע' פנים, כי כתב לנו לשון שיוכנו בו כל הפירושים. ואילו דיבר לנו בלשון מדוקדק, לא יוכנו שאר הפנים או כולם או מקצתם. נוסף על זה שכל התורה היא בצירוף שמותיו של הב"ה... ועל דבר זה הסוד כתיב: "כי לא דבר רק הוא מכם" (דברים לב, מז), ופרז"ל: "אם רק הוא, אינו אלא מכם" (ירושלמי, פאה פ"א ה"א).

באורח דומה מציין המקובל רבי יוסף ג'יקטליא⁴³ בספר הניקוד:

והמבין נסתרים הנעלמים שבספר יצירה יתבונן עומק האותיות... והמבין זה העיקר הגדול שאמרנו ושביארנו יוכל להרגיש בסוד המלות שהם חסרות ויתרות ושלמות... כי באלה העיקרים תבנה ותכונן חכמת עמקי התורה... ועל דרך זה יש לו לאדם להתבונן בסדרי התורה שהם תלויים בחכמתו של מקום ית'...

השכיחות המשתנה של האות וי"ו בספרי החומש נדונה אך מעט. ניתן להציע בזהירות הסבר סימבולי להתפלגות המבנית של הוי"ו במקרא, באמצעות עיון בתחיליות הוי"ו בפסוקי השבת להלן. הפרשנות הסימבולית אינה ודאית, ברם תוקפה מתחזק מהמשמעות שהיא יוצקת במגוון מופעים של תחיליות וי"ו בראשי פסוקים. פסוקים המצווים את שביית השבת כשלעצמה,⁴⁴ מתחילים באות וי"ו.⁴⁵ פסוקים הדנים בציווי מלאכה בשישה ימי השבוע, פותחים באותיות ללא וי"ו.⁴⁶ ההנמקה לאבחנה זו מוסברת במשנה במסכת תמיד,⁴⁷ המפרידה אף היא באופן לשוני

43 שנים: 1305-1248.

44 השבת כשלעצמה, ללא נושאים נוספים בפסוק. דוגמאות לפסוקים המשלבים את השבת ונושאים נוספים: "איש אמו ואביו תיראו ואת שבתתי תשמרו אני ה' אלקיכם" (ויקרא יט, ג), "את שבתתי תשמרו ומקדשי תיראו אני ה' " (ויקרא יט, ל). הפסוק בשמות טז, כג "ויאמר אליהם הוא אשר דבר ה' שבתון שבת קדש מחר את אשר תאפו אפו..." ראשו עם ו"ו והוא מתייחס לששת ימי המעשה ולא לשבת בלבד. הפסוק אינו מתייחס לשבת בלבד אלא אף ליום טוב שחל באמצע השבוע (מכילתא; ילקוט שמעוני בשמות טז; התוספות במסכת ביצה ב ע"ב, ד"ה והיה ביום השישי; המאירי במסכת ביצה טו ע"א). זהו המקור למנהג לחם המשנה בחג החל באמצע השבוע.

45 "ויום השביעי שבת לה' אלקיך..." (שמות כ, י), "ואתה דבר אל בני ישראל לאמר אך את שבתתי תשמרו..." (שם, לא, יג), "ושמרתם את השבת..." (שם, לא, יד), "ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת לדרתם..." (שם, לא, טז), "ויום השביעי שבת לה' אלקיך לא תעשה כל מלאכה..." (דברים ה, יד). פסוקים אחדים שהתחלותיהם אינן הולמות את האבחנה האמורה ראויים להתבוננות. "זכור את יום השבת לקדשו" (שמות כ, ח) ו"שמור את יום השבת לקדשו" (דברים ה, יב) מתארים את השבת כשלעצמה, ותחילותיהם ללא וי"ו. מיקומם עורר תהיות מפרשים לנוכח שיבוש לוגי ברצף הטקסט המקראי. הפסוק שאחריהם עוסק בששת ימי השבוע והפסוק השלישי חוזר לשבת "ויום השביעי שבת..." "רש"י בעקבות התלמוד מסביר "זכור את יום השבת לקדשו... תנו לנו לזכור תמיד את השבת שאם נזדמן לך חפץ יפה [במהלך השבוע: י"ק] תהא מזמינו לשבת". הראב"ע, הרמב"ן ור' חיים בן עטר בפירוש אור החיים, סבורים אף הם שהפסוק מורה על היערכות להכנת השבת בששת ימי המעשה. פסוקים אלה מתייחסים אפוא לשבעת ימי השבוע ולא לשבת בלבד, על כן מצויה בתחילתם אות שונה מוי"ו.

46 "ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך" (שמות כ, ט), "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים וכל אשר בהם וינח ביום השביעי..." (שם, יט, יא), "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ" (שמות כ, יא), "ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבת..." (שמות כג, יב), "ששת ימים יעשה מלאכה וביום השביעי

יוסף קליין

ייחודי בין ימי השבוע לשבת. "השיר שהיו הלויים אומרים במקדש..." המשך המשנה ערוך בטבלה 1 להלן.

טבלה 1

סדר המילים בפסוקים המצוטטים במשנה							היום בשבוע
7	6	5	4	3	2	1	
				ומלואה	הארץ	לה'י	בראשון
			מאד	ומהלל	ה'י	גדול	בשני
				בעדת-אל	נצב	אלוקים	בשלישי
				(צימוד)			
	הופיע	נקמות	אל	ה'י	נקמות	אל	ברביעי
	יעקב	לאלקי	הריעו	עוזנו	לאלוקים	הרנינו	בחמישי
עז	ה'י	לבש	לבש	גאות	מלך	ה'י	בשישי
לה'י	להודות	[טוב	השבת	ליום	שיר	מזמור	בשבת

שם ה' מופיע כל יום במילה המייצגת את מניינו.⁴⁸ בשבת קוטעת המשנה את הפסוק, נמנעת מהזכרת שם ה' המצוי במילה השביעית ומסתפקת בקיצור "מזמור שיר ליום השבת, לעתיד לבא, ליום שכלו שבת ומנוחה לחיי העולמים". המילים "יום שכלו טוב" מדגישות את האבחנה המהותית בין ששת ימי המעשה לשבת העתידית הנצחית, שלא תצטמצם ליממה אחת בסופי שבוע. הימים הראשונים מנויים במספרים ראשון, שני וכיוצא בזה. היום האחרון מכונה "שבת" ולא "שביעי", שכן אינו מהווה יחידה אינטרוואלית שוות ערך לקודמותיה. ברוח זו משמיטה המשנה את שם ה' במילה השביעית. האדם אוטונומי בששת ימי המעשה לקבוע את דפוסי פעילותו ואילו בשבת האוטונומיה חדלה – "לא תעשו כל מלאכה", "שבת היא לה'". אבחנה זו תקפה גם ביחס לששת אלפי השנים שנות קיום העולם, אל מול התקופה שאחריה. תובנה זו הוטבעה בתפילה המתארת את יום השביעי, המתוחם ליממה אחת, כמשבח את יום השבת העתידית שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים: "זה שבח של יום השביעי שבו שבת אל מכל מלאכתו. ויום השביעי משבח ואומר: מזמור שיר ליום השבת".⁴⁹

שבת... (שמות לא, טו), "ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי..." (שם, לא, ז), "ששת ימים תעבד וביום השביעי..." (שם, לד, כא), "ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי..." (שם, לה, ב), "ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי..." (ויקרא כג, ג), "ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך" (דברים ה, ג).

47 מסכת תמיד ו, ז. המשנה מתייחסת למניין קיום שנות העולם.

48 הזיקה בין מניינו של היום בשבוע, לבין מיקום שם ה' במילה המייצגת את המניין, דווחה על ידי ר' רייך, "שיר של יום", אוניברסיטת בר-אילן, דף שבועי מס' 757, תשס"ח.

49 בסידורי רס"ג, ר' עמרם גאון, התכלאל ובכנסת הגדולה, לא מופיעה הסימט "טוב להודות לה'" המצויה בחלק מהסידורים הנפוצים היום.

האות וי"ו וחילופיה בראשי פסוקים בתנ"ך

מסר ייחודיות השבת האלוקית מובע בחומש באמצעות תיוג ראשי הפסוקים העוסקים בה באות וי"ו. על אף שכיחות הוי"ו בראשי פסוקים בחומש, היא אינה מצויה באותם המתארים שישה ימי מעשה. הזוהר מייחס לוי"ו סימבוליקה של אמת אלוקית – "דא אות ו' דא אקרי אות אמת". השבת היא המייצגת את האמת האלוקית הנצחית בעולם, יותר מכל יום אחר. ציווי השבת "לא תעשה מלאכה" הוא מתכון אלוקי ואנטיתזה לאתאיזם הרוגל בהעצמת האוטונומיה האנושית ביום זה, גם באמצעים חומריים.

המשמעות הסימבולית המיוחסת לאות וי"ו מטילה אור אפשרי על ריבוייה בהוראות הבין אישיות בעשרת הדברים במשנה תורה. הטקסט בספר זה בלבד מכיל פרשנות עצמאית של משה בחותם ה'⁵⁰. תוספת הוי"ו באיסורים הבין-אישיים מיותרת מבחינה לשונית והראיה לכך היא שאינה מצויה בטקסט המקביל בספר שמות. ייתכן שהיא מסמלת שאמת אלוקית מצויה בבסיס איסורי הניאוף, עדות השקר והפגיעה בבית הזולת. שמירתם אינה פועל יוצא של שיקול דעת אנושי בלבד, שכן הוא מקנה לגיטימציה לביטול ערכים אשר גובשו על ידי דורות קודמים ובהם קדושת התא המשפחתי. באיסור הרצח לא נחוצה אות וי"ו, מפני שטעמו האלוקי פורסם עם יציאת נח מהתיבה "שופך דם האדם באדם דמו ישפך כי בצלם אלוקים עשה את האדם" (בראשית ט, ו). נימוק מוסרי אין בו כדי למנוע רצח. חוסנו המוגבל של המוסר האנושי הוכח עם הריגת הבל, דבר שחייב הטלת מרות חיצונית.⁵¹

50 תנאים ואמוראים מצביעים על האוטונומיה הייחודית של משה בספר דברים. בדונם בהבדל בסגנון הקללות בתורת כהנים ובמשנה תורה מציינים כי אלו המנויות בתורת כהנים "משה מפי הגבורה אמרן", ואלו שבמשנה תורה "משה מפי עצמו אמרן" (בבלי, מגילה לא ע"א). דעה זו גלומה, לדעת השל, בדברי ר' לוי, מבני פמלייתו של ר' יהודה הנשיא "בוא וראה שלא כמידת הקדוש ברוך הוא מידת כשר ודם. הקדוש ברוך הוא ברוך את ישראל בעשרים ושתים אותיות (ויקרא כו, ג-ג) וקללן בשמונה (שם, יג-מג) ואילו משה ברכן בשמונה (דברים כח, א-יד) וקללן בעשרים ושתים (שם, טו-סח) "ר' אברהם יהושע השל, תורה מן השמים באספקלריה של הדורות, לונדון וניו יורק תשכ"ה, עמ' 182). אינטרפרטציה זו מתבטאת בהלכה "קללות שבתורת כהנים אין מפסיקין בהן, אלא אחד קורא אותן... וקללות שבמשנה תורה אם רצה לפסוק בהן פוסק..." (משנה תורה, הלכות תפלה, פי"ג, הל' ז). חותם עצמאותו של משה ניכר כבר בפסוק הראשון בספר: "אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל בעבר הירדן..." (דברים א, ג). האמירה מיוחסת למשה, ללא הקדמה מקובלת וידבר ה' אל משה" או "ויאמר ה' אל משה". רק בתום דיבור משה מוזכר "ככל אשר צוה ה' אתו אליהם". ניסוח ייחודי זה מצטרף לביטוי נוסף הרומז על מעורבות משה באמירה: "הואיל משה באר את התורה הזאת לאמר" (דברים א, ג). ר' אליעזר בר' נתן ממגנצא (הראב"ן), שו"ת הראב"ן, סי' לד. ר' יעקב, המגיד מדובנא (אהל יעקב, וארשא תרפ"ח, תחילת פירושו לספר דברים), מצייין כי שמע מהגר"א כי "הארבעה ספרים הראשונים היו נשמעים מפי הקב"ה בעצמו דרך גרונו של משה, לא כן ספר דברים היו ישראל שומעים את דברי הספר הזה כאשר שמעו דברי הנביאים אשר אחר משה, אשר הקב"ה אמר אל הנביא היום וליום מחר הלך הנביא והשמיע חזון אל ישראל, ואם כן בעת אשר דבר הנביא אל העם כבר היה נעתק ממנו הדיבור האלקי, כן היה ספר דברים נשמע אל ישראל מפי משה רבנו ע"ה בעצמו". כך גם דעתם של המהר"ל (אהל יעקב, וארשא תרפ"ח, תחילת פירושו לספר דברים ובנצח ישראל, פרק מג). ר' חיים בן עטר כותב: "אלה הדברים, פי' אלה לבר הם הדברים אשר דבר משה דבר עצמו, אבל קודם כן חומשי' לא אמר אפי' אות אחת מעצמו, אלא הדברים שיצאו מפי המצווה כציווין בלא שום שינוי" (אור החיים, דברים א, א). תיאור מקיף של ייחודיות ספר דברים במקורות, ראה ר"י קופרמן, פשוטו של מקרא, תשס"א, עמ' 104-131.

51 "קליין", משוגת לב וגדלות דעה בפרשת העקרה, אוניברסיטת בר אילן, דף שבועי מס' 627, תשס"ו.

הסיפור המקראי מתאר מעבר מהטרונומיה אלוקית מודגשת בשלבים ראשונים של בריאת העולם, למעורבות גלויה פחות לאחר כינונו. חלקו הראשון של החומש מתעד מופעי התגלות ונסים תדירים ובהדרגה מצטמצמת שכיחותם.⁵² המלחמה הראשונה של ישראל ברודפיהם הייתה כולה נסית "ה' ילחם לכם ואתם תחרשון" (שמ' יד, יד). במלחמה השנייה שולבו לראשונה תפילה ומלחמה פיזית, "והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל וכאשר יניח ידו וגבר עמלק" (שמ' יז, יא). המלחמות בכניסה לארץ מתאפיינות בצמצום הדרגתי של הנסים הגלויים. נדודי ישראל, המתוארים בספרי החומש האחרונים, מלווים במעשים על-טבעיים. עם זאת, מופע ענני הכבוד והמון היו רוטיניים והשגרה נעשתה לטבע.⁵³ דווקא אירועים חד-פעמיים מעוררים תשומת לב והתפעלות. בהקבלה, פוחתת בהדרגה שכיחות הוי"ו מספרי המקרא הראשונים לאחרונים. האם יש בכך משמעות סימבולית למעבר מהטרונומיה אלוקית לאוטונומיה אנושית מתוחמת? אין בידינו להכריע, לפי שעה, אם תופעות אלו מצויות בקשר מתאמי בלבד או גם ביחסי גומלין סיבתיים.

סיכומם של דברים, שלושה הסברים מוצעים לשכיחות הפוחתת של האות וי"ו בראשי פסוקים בחומש. האחד כורך את התופעה באי הקפדה בלשון המקרא על עקיבות לשונית וכדברי הראב"ע: "והנה הו"ו... אין אדם מבקש לו טעם למה נגרע, ולמה נכתב, ולמה נוסף, כי זה וזה נכון". בדומה מציין הרשב"א: "שאינן הכתובים שומרים המלות רק הכוונות וזה יקרה אפילו בגופי התורה". הסבר שני קושר את שכיחות הוי"ו בסגנונות טקסטואליים שונים. במקום שיש אירועים רצופים קיימת סבירות להופעה מרובה של צורת "ויקטול" והסבירות נמוכה להופעתה התדירה בטקסט החסר רצף סיפורי. ההסבר השלישי מייחס את שכיחות הוי"ו למסר סימבולי.

התפלגות אותיות בראשי פסוקים נביאים ובכתובים

יש גישות שונות בחז"ל ובמחקר באשר לסדר ספרי הנביאים והכתובים וחלוקתם לפסוקים: מיון התנ"ך לשלוש חטיבות: תורה, נביאים וכתובים מצוי בתלמוד הבבלי והירושלמי.⁵⁴ הרמב"ם⁵⁵ מדרג את שלוש החטיבות לרמות שונות של נבואה, הגבוהה בתורה והנמוכה בכתובים. חוקרי

52 ספרי בראשית ושמות עשירים בנסים שכיחים והתגלויות של ה' למספר רב יחסי של אנשים. באלה כלולים סיפור הבריאה, המבול, מפגש שרה ופרעה, שרה ואבימלך, לידת יצחק, אובדן סדום, שגשוג התוצרת החקלאית של יצחק, ריבוי צאן יעקב, עשר מכות מצרים, טביעת המצרים בים סוף, עמוד האש והענן והמון. השכיחות פוחתת בספרים הבאים. המעבר מאוטונומיה להטרונומיה נסקר בהקדמת ר' נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב) לספר במדבר ומוכח על ידו בשינויים טקסטואליים בטקסטים שווים בתוכנם, המצויים בפרקים שונים בחומש. 53 מלחמת ישראל בסיחון ובעוג מתאפיינת בניצחון חלשים על חזקים, ברם לא כלולים בתיאורי המקרא נסים קונקרטיים שהכל מכירים בעל טבעיותם כדוגמת הטבעת המצרים בים סוף. 54 תלמוד בבלי, מסכת ברכות ה' ע"א, סנהדרין קא ע"א, שבת קטו ע"א, מגילה לא ע"א, בבא קמא צב ע"ב, תענית ח ע"א; ירושלמי, פרק א ה"א. 55 ר' משה בן מימון, מורה נבוכים, חלק ב, פרק מה.

האות וי"ו וחילופיה בראשי פסוקים בתנ"ך

מקרא מעלים מגוון השערות באשר לסיבת התהוות שלוש החטיבות הנפרדות. סרנה⁵⁶ סבור שהחלוקה נועדה להבהיר את סדר שמירת הטקסטים שנערכו במגילות רבות והיה צורך לדאוג לארגון המסודר.

ספרי הנ"ך ערוכים בהיררכיה בלתי אחידה בכתבי יד שונים. הסידור בכריייתא במסכת בבא בתרא יד ע"ב, שונה מעט מהמקובל בימינו. לדוגמה, רות מצויה בתחילת כתובים וחמש המגילות אינן מצויות ברצף אחד. הסדר מנומק בשילוב שיקולים כרונולוגיים ותכניים ופעמים שהשיקול התכני מועדף על הכרונולוגי, כגון ישעיהו שחי ופעל לפני ירמיה אך ספרו נקבע אחריו. בכתר ארם צובא מצויים דברי הימים אחרי תרי עשר ולפני תהילים, וחמש המגילות מצויות לאחר משלי. בכתב יד לנינגרד ערוכים דברי הימים כאחרונים בכתובים והמגילות מצויות בסדר פנימי שונה לאחר איוב. תרגום השבעים, המסתמך על מסורות יהודיות, מחולק לארבע יחידות, א. חומש, ב. ספרים היסטוריוגרפיים ובהם אסתר, ג. ספרי הנבואה, ד. ספרי החכמה והשירה.⁵⁷ רות צמודה לשופטים ודברי הימים מצויים אחרי ספר מלכים. רד"ק⁵⁸ מציין שמבחינה כרונולוגית ראוי היה לשלב את דברי הימים בחלק "נביאים", שמקצת מנבואותיו שייכות לחלק זה. הוא מנמק את הכללתם של רות, מתקופת השופטים, ודברי הימים בכתובים, בשילוב מספר שיקולים בסידור הספרים בלא הסתפקות בקריטריון הכרונולוגי בלבד. ספרים המכילים רשימות יוחסין נקבעו בכתובים. רות נכללה בהם משום שמתוארים בה שורשיהם המשפחתיים של בית דוד ודברי הימים מכיל אף הוא רשימות גנאלוגיות. בספר משנת חסידים משנת תפ"א מצויות המגילות לאחר החומש.

אות וי"ו בראשי פסוקים בנביאים ובכתובים

בדיקה של שכיחות האות וי"ו בראשי פסוקים בספרי נביאים וכתובים, מעלה התפלגות בעלת טווח רחב יותר מבחומש. טבלה 2 מכילה רשימה של ספרי הנ"ך לפי סדר כתר ארם צובא (רשימה א), כתב יד לנינגרד (רשימה ב) ולפי שכיחות פסוקים הפותחים בוי"ו (רשימה ג).

56 נ"מ סרנה, "לבעיית סידורם של ספרי המקרא", שנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום, א (תשל"ו), עמ' 197-204.

57 מ' צפור, על מסירה ומסורת, ת"א תשס"א; הנ"ל, תרגום השבעים לספר בראשית, רמת גן, אוניברסיטת בר אילן, תשס"ו; הנ"ל, "על מקומו של ספר קהלת בתוך 'חמש מגילות'", אוניברסיטת בר אילן, דף שבועי מס' 256.

58 ר"ד קמחי (רד"ק), הקדמה לפירוש דברי הימים.

יוסף קליין

טבלה 2

רשימה א: סדר נ"ך, לפי כתר ארם צובא	רשימה ב: סדר נ"ך לפי כ"י לנינגרד	רשימה ג: סדר נ"ך לפי % פסוקים עם תחילות וי"ו	% תחילות פסוקים עם וי"ו בזיקה לרשימה ג
נביאים: יהושע	נביאים: יהושע	רות	90.59
שופטים	שופטים	שופטים	89.16
שמואל	שמואל א, ב	שמואל	86.28
מלכים	מלכים א, ב	יונה	85.42
ישעיהו	ישעיהו	מלכים	82.42
ירמיהו	ירמיהו	יהושע	75.76
יחזקאל	יחזקאל	דברי הימים	73.26
הושע	הושע	אסתר	70.06
יואל	יואל	זכריה	62.09
עמוס	עמוס	יחזקאל	60.75
עובדיה	עובדיה	נחמיה	59.07
יונה	יונה	דניאל	53.50
מיכה	מיכה	עזרא	48.93
נחום	נחום	מלאכי	47.27
חבקוק	חבקוק	ירמיהו	43.32
צפניה	צפניה	עובדיה	38.10
חגי	חגי	עמוס	36.99
זכריה	זכריה	יואל	35.62
מלאכי	מלאכי	חגי	34.21
כתובים: דברי הימים	כתובים: תהלים	מיכה	32.38
תהלים	משלי	ישעיהו	32.28
איוב	איוב	הושע	31.47
משלי	שיר השירים	צפניה	26.42
רות	רות	קהלת	18.92
שיר השירים	איכה	איוב	17.29
קהלת	קהלת	נחום	14.90
איכה	אסתר	חבקוק	14.29
אסתר	דניאל	תהלים	11.99
דניאל	עזרא	משלי	4.26
עזרא	נחמיה	איכה	3.90
נחמיה	דברי הימים א, ב	שיר השירים	0.85

הסידור ההיררכי על פי שכיחות האות וי"ו בראשי פסוקים יוצר רשימה המאזנת בין הכרונולוגיה על פי תיארוך חז"ל וסמיכות ספרים בעלי מחבר משותף או תוכן משותף. מגילת רות נכתבה בתקופת השופטים "ויהי בימי שפוט השופטים" (רות א, א) וסמוכה ברשימה ג לספר שופטים, בדומה לעריכה בתרגום השבעים. שמואל כתב ספרו ושופטים ורות והוא סמוך להם. סדר עולם

האות וי"ו וחילופיה בראשי פסוקים בתנ"ך

רבה מזהה את יונה, עם יונה בן אמתי המוזכר במלכים ב יד, כה: "הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה כדבר ה' אלקי ישראל אשר דבר ביד עבדו יונה בן אמתי אשר מגת חפר". ספרי יונה ומלכים סמוכים זה לזה. יהושע מצוי במקום השישי ברשימה שכן קודמים לו ספרים בעלי מחבר משותף ותוכן משותף.⁵⁹ קרבת דברי הימים לשמואל ומלכים הולמת את העובדה שמבין ספרי הנביאים הוא מקביל בעיקר להם. מיקומו בין יהושע לאסתר מסמל אולי את טווח הזמן הרחב אליו מתייחס הספר. הרשימה מכילה בהמשכה חטיבת ספרים שנכתבה על ידי אנשי כנסת הגדולה: מגילת אסתר, יחזקאל, דניאל ותרי עשר. יחזקאל מצוי לפני ירמיהו וישעיהו בהתאמה לסדר נבואות הנחמה על פי התלמוד.⁶⁰ הימצאות ישעיהו באמצע תרי עשר עולה בקנה אחד עם דברי התלמוד⁶¹ שארבעה נביאים התנבאו בפרק אחד: הושע וישעיה, עמוס ומיכה. קרבתו היחסית של ספר עזרא לדברי הימים קשורה בנאמר בתלמוד "עזרא כתב ספרו ויחס של דברי הימים עד לו". בעקבות כך גם נחמיה מצוי בסביבה זו. זמנם של איוב, קהלת ונחום לא ידוע. הספרים האחרונים עוסקים בשירה.

הימצאות אחדים מספרי הכתובים ברשימה ג בטבלה 2 לפני ספרי הנביאים, עולה בקנה אחד עם מסכת סופרים⁶² "בכל מקום מקדימין דברי קדושה [כתובים] לדברי קבלה [נביאים]". פסוקי כתובים הוקדמו לפני נביאים גם במוסף ראש השנה. הרמב"ן⁶³ והרא"ש⁶⁴ מצדדים בסדר קדימה זה. הרמב"ם⁶⁵ והמאירי⁶⁶ מייחסים חשיבות גדולה יותר לנביאים. הגר"ח סלובייצ'ק⁶⁷ סבור שבתנאים מסוימים הנביאים קודמים לכתובים ובאחרים להפך. הנבואה הואצלה בדרגה גבוהה יותר מ"רוח הקודש" ששרתה על כותבי ה"כתובים". הנבואה נמסרה בעל פה וזו הייתה עיקר תכליתה. העברתה לטקסט כתוב נעשתה בשלב מאוחר יותר, כתייעוד רטרואקטיבי לנבואה מוקדמת בעל פה. ספרי הכתובים, לעומת זאת, נועדו מלכתחילה להיכתב כמסר לדורות ולא

59 הרד"ק בהקדמתו לדברי הימים מציין שבחלק "נביאים" כלולים דברי נבואה. בכתובים מצויים סיפורים וכתבי יוחסין, אף כשמחבריהם היו נביאים. 'סנדר תוהה באשר לעילה להצבת ספר יהושע בנביאים "הרי חלק גדול מהספר הוא סיפורי ולפי השיטה הנ"ל, ספר זה חייב להתחשב בין הכתובים", 'סנדר, "חלוקת התנ"ך", המעין, יג (תשל"ג), עמ' 17-34. מיקום הספר במקום השישי בלוח מס' 1 ברשימה ג, בסמוך לדברי הימים מסמך זה לזה ספרים בעלי מחבר משותף או תוכן משותף.

60 בבלי, בבא בתרא יד ע"א. יחזקאל עוסק תחילתו בחורבן וסופו בנחמה, ירמיהו כולו בחורבן וישעיהו כולו נחמה.

61 בבלי, פסחים פז ע"א.

62 מסכת סופרים, פרק יח, הלכה ג.

63 ר' משה בן נחמן (רמב"ן), בבלי, ראש השנה לב ע"א.

64 ר' אשר (הרא"ש), בבלי, ראש השנה, פרק ד.

65 ר' משה בן מימון (רמב"ם), מורה נבוכים, חלק שני, פרק מה.

66 ר' מנחם המאירי, הקדמה לפירושו לספר תהלים.

67 ר' ח"ד סלובייצ'ק, חידושי הגר"ח, מסכת מנחות כט ע"א, ללא ציון הוצאה ושנה, עמ' 5. הראי"ה קוק מציין כי ייתכן שמסר מתקופת הכתובים יגבר בחשיבותו על נבואה מוקדמת יותר "הנבואה היא הכישרון המפותח של רוח הקודש, ורוח הקודש הוא הכוח הנבואי טרם צאתו מן הכוח אל הפועל הגמור... ויש נביא שלא הגיע למידת רוח הקודש המופלאה של בעל רוח הקודש הגדול". הראי"ה קוק, אורות הקודש, א, רע"ב.

יוסף קליין

להיאמר בעל פה, על כן כונו "כתובים". הטקסט הכתוב הוא המסר ולא האמירה בעל פה. מסיבה זו הועצמה חשיבות טקסט הכתובים יותר מטקסט הנביאים, ברם לא מאמירתם בעל פה. ראייה לדברים מובאת על ידי ר"י סנדר⁶⁸ ממסכת סופרים⁶⁹ "וכן בנביאים אומרים 'בא'... אשר בחר בנביאים טובים ורצה בדבריהם הנאמרים באמת..." האמירה היא המודגשת. בפרק יד הלכה ד שם כתוב "הקורא בכתובים צריך לומר בא"אמ"ה אשר קדשנו במצוותיו וצונו לקרות בכתבי הקודש". הדגש הוא על קריאת הטקסט.

ניסיון להעניק משמעות סימבולית לשכיחות היורדת של האות וי"ו בראשי פסוקים בספרי הנ"ך ברשימה ג, בטבלה 2, מעורר אפשרות שהדבר מייצג מעבר הדרגתי מהטרונומיה אלוקית לאוטונומיה אנושית מתוחמת. המעבר מנדודי מדבר למגורי קבע קייב שינוי מוחלט באורחות החיים. נתבעה גם הסתגלות למנהיג חדש ולדפוס שונה של עבודת ה' לנוכח הריחוק הגיאוגרפי של משכן שילה ממקום ישיבת השבטים. בשעת מבחן זו, שב ועלה ההכוון האלוקי ההטרונומי, דבר המתבטא בריבוי נסים גלויים בכניסה לארץ ישראל עד לפיתוח מסוגלות לניהול חיים אישיים ולאומיים אוטונומיים.⁷⁰ בהתאמה, השכיחות היחסית של וי"ו גבוהה בספרים הראשונים ברשימה והיא פוחתת בהדרגה. האברבנאל בפרשת בשלח קושר אף הוא בין סדר ספרי הנ"ך והאוטונומיה של כותביהם. לדעתו, משולבים בכתובים ספרי נבואה ושירות הנביאים הטביעו בהם את חותמם האוטונומי ברוח הקודש והם אינם ציטוט ישיר של דברי ה'. מקצת מספרים אלה שייכים מבחינה היסטורית לתקופת הנביאים. כדוגמאות לכך הוא מונה את רות שנכתבה על ידי שמואל ומצויה בכתובים ואיכה שנכתבה על ידי ירמיהו שספרו מצוי בחלק הנביאים אך נקבעה בכתובים. כמו כן הוא מציין "שכל שירה שתמצא בדברי הנביאים הוא דבר שהם מעצמם היו מסדרים אותה ברוח הקודש לא שראו אותה בנבואה" וספרי השירה מצויים בחלקה האחרון של רשימה ג בטבלה 2.

השכיחות הדיפרנציאלית של האות וי"ו בספרי הנ"ך מוסברת על ידי תורת הלשון בהקשר התפתחותי ובאמצעות חוקי הלשון. תקופת הנביאים והכתובים ארכה כאלף שנים. הכתב ודרך ניסוחו שונו במהלך פרק זמן זה וכן בתקופות מאוחרות יותר. לדוגמה, הצורה "המהופכת" הקיימת במקרא אינה נהוגה בלשון חז"ל ובעקבותיה פוחתת שכיחות הוי"ו. ניתן לייחס ראשיתו של תהליך זה לתקופת המקרא ובכך להסביר את השכיחות הפוחתת. בד בבד יצוין שהממצאים מראים מתאם נמוך בין שכיחות האות, לבין הסדר הכרונולוגי של ספרי הנ"ך ברשימות א, ב, בטבלה 2 והאחוז היחסי של האות וי"ו בספרי הנבואה הראשונים גבוה מזה שבספרי החומש האחרונים. השכיחות המועטה של תחיליות וי"ו בספרים בהם מרובה השירה מוסברת בכך שאין

68 ר' סנדר, מחזה עליון, ניו יורק תשמ"ז, פרק ז.

69 מסכת סופרים, פרק יג, הלכה ט.

70 דוגמאות לנסים גלויים: יהושע ג, ה-יז; ה, יג-טו; ו, א-כ; י, י-יד; שופטים ד, כג; ו, יא-כד. עדות להשפעת הנסים על העם: יהושע כד, לא "ויעבר ישראל את ה' כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע ואשר ידעו את כל מעשה ה' אשר עשה לישראל" וכן שופטים ב, ז.

האות וי"ו וחילופיה בראשי פסוקים בתנ"ך

בהן תיאור של אירועים רצופים, דבר הניכר בשירות בחומש ובספרי הנבואה.

סיכום

השכיחות הפוחתת של האות וי"ו בראשי פסוקים ניתנת להסבר באמצעות המאפיינים של סגנון הכתיבה המקראי, חוקי הלשון ומדרש האותיות. התזה הנדונה כאן היא שההסברים השונים מקנים יחדיו משמעות ממצה יותר לתופעה, מאשר כל אחד מהם בנפרד. לא"ב במקרא תפקיד לשוני, והעברה של מסרים ערכיים. מקבץ סגנונות הכתיבה, המוסברים כשלעצמם באופן לשוני, יוצר מארג-על בעל משמעות רעיונית. היקף הטקסט הטעון במשמעות סימבולית לא התברר לפי שעה. המאמר בחן סוגיה זו באותיות שבראשי פסוקים, וראוי לבודקה בחלקים טקסטואליים נוספים.

